
STO JE TO RELIGIJSKA KULTURA

Znanost o religijama ili teologija religija?

Čim je u nas počela odavna iščekivana javna rasprava o vjeronauku i o novom školskom predmetu religijske kulture, već su se ravne niti pretpostavljene teorijske jasnoće gusto zamrsile. Sigurno da uzroke tome treba tražiti ne samo u nepreciznosti mjerodavnih crkvenih izjava nego također u naglim društvenim promjenama koje očito potiču nesporazume i izazivaju brzopletosti. Neki drukčiji tijek — bez virova i brzaca — jednostavno nije moguće zamisliti u našim prijelomnim uvjetima povijesnih raskršća i idejnih otvaranja.

Iz metodičkih razloga i namjerno preskačem središnji problem u raspravi: odnos između vjeronauka i religijske kulture. Jer, svako bi preuranjeno i tvrdokorno opredjeljenje moglo ovdje imati dalekosežne posljedice. U pitanju je najzad samo oblikovanje naše duhovne budućnosti. Protekom će se vremena pogodniji ishodi jamačno i bez većeg povoda otvoriti. Ipak bi trebalo sačuvati vrednote izvanškolskog vjeronauka koji je izrastao iz našega podneblja, pa nosi biljeg samosvojnosti i posebnosti. No u području religioznosti valja sve više računati na mnoga nova i vrlo neugodna iznenađenja što nam ih priprema nadolazeće građansko društvo, koje doduše na drukčiji način, ali ništa manje ustrajno i uspješno od socijalističkog, rastače moralne napore vjernika. Ima velik broj oduševljenih kršćana koji naivno vjeruju — što su nesvjesno usvojili od marksista — da se stvari u društvu mogu lako mijenjati. Još veću lakomislenost pokazuju oni što pretpostavljaju da se ljudska zloća, sebičnost i nevjera mogu na posve isti način odstraniti iz

društva kao što se to sad čini s raznim nezasluzenim povlasticama, zlorabama službene dužnosti i političkim jednodužjem. Na njihovu nesreću moralni su ideali kršćanstva potpuno drugog poretka i uvijek jednako teško dostižni ljudskoj grešnoj naravi. Tu društvene prilike i neprilike zaista malo mogu pomoći.

Ali vratimo se religijskoj kulturi. Što bi taj školski predmet — kao poseban i izdvojen od ostalih — trebao značiti i sadržavati nije teško domisliti. U znanosti je to davno riješeno. Prijeporna može biti samo metoda. Ima naime predstavnika znanstvenih škola koji fenomenu religije pristupaju rabeći isključivo teologijsku metodu. Drugi pak radije koriste povijesni, sociološki, psihološki ili filozofski pristup.

Te potonje grane tvore zajednički predmet koji se obično naziva znanost o religijama i pod tim imenom predaje na sveučilištima diljem Europe. Između spomenutih dvaju postupaka — teološkog i znanosti o religijama — postoje međutim važne razlike koje nije moguće prešutjeti. Tako teoloških znanosti ima redovno više jer svaka posebna religija posjeduje svoje svete knjige o kojima razmišlja, dok bi u načelu — što naravno u zbilji nije moguće postići — znanost o religijama trebala biti samo jedna. Najveća je ipak razlika između tih dviju znanosti u njihovu nejednaku metodičkom pristupu pojavi religije. Jer, svaka je teologija bez iznimke u povijesti shvaćena kao strogo normativna znanost, koja istražuje izvore, učenje, vjersko djelovanje i ustanove stanovite religije, ali uvijek i jedino polazeći od te iste religije. Suprotno tome, znanost se o religijama iskazuje kao bitno opisna disciplina, koja isključivo iskustvenim postupkom skuplja, sređuje, prikazuje i pokušava dati opće i jedinstveno određenje religije u prostoru i vremenu. Iako je dakle predmet istraživanja u oba slučaja isti, metode su im posve oprečne: u teologiji normativna, a u znanosti o religijama iskustvena.

Dapače, valja upozoriti da se iz moderne kršćanske teologije sve više izdvaja i osamostaljuje jedan njezin poseban ogranak koji se bavi samo religijom. To je teologija religija. Nju prije svega zaokuplja pitanje vrijednosti — dakako pod kršćanskim vidikom spasenja — brojnih

nekršćanskih religija. Zato se ta nova grana upravo začinje i uspostavlja teološkim razmišljanjem o smislu i spasenjskom domašaju nekršćanskih religija. Bolje reći, pod teologijom religija razumijeva se znanstveno tumačenje podrijetla, sadržaja i spasiteljskog značenja religija, ali uz obvezni metodički naputak da se to tumačenje mora provesti u ozračju Božje Riječi, iskustva kršćanske vjere, crkvena učenja i spoznaje zbivanja povijesti spasenja. Po sebi je jasno da u novom znanstvenom ogranku teologije baš dijaloške i ekumenske odrednice izbijaju u prvi plan, pa taj ogranak dobiva šire humanističko i mirotvoračko značenje.

Iz svega proistječe da će već prije svakog početka najavljene rasprave biti prijeko potrebno odgovoriti na sljedeće pitanje: hoće li se u nas školski predmet religijske kulture predavati đacima kao znanost teologije religija i s njezinom posebnom metodom ili pak kao znanost o religijama i s njezinom posebnom metodom? Usprkos svim možebitnim izgovorima, taj nezaobilazni čin izbora zacijelo nećemo uspjeti izbjeći.

Tri načina priopćavanja religijske kulture u školama

Drugo pitanje na koje će također trebati neodgodivo odgovoriti tiče se načina prenošenja đacima znanja iz nastavnog predmeta religijske kulture. Uzimajući u obzir najnovije prinose iz oblasti teorije religije, moguće je danas uglaviti tri takva načina ili uzorka prenošenja; povijesni, pluralistički i tipološki.

Povijesni je način prenošenja znanja iz područja religije sigurno najpoznatiji i prevladava kao uzoran model u gotovo svim suvremenim udžbenicima. Riječ je zapravo o vremenskom praćenju razvoja religije od njezinih prvih početaka pa dalje sve do naših dana. Najčešće se počinje s religijom prapovijesti — koja ide od kamenog doba — i primitivnih ili arhaičnih naroda, a onda nastavlja opisom pojava velikih povijesnih religija kroz vjekove: od mezopotamijske, drevnoga Egipta, hetitske, izraelske, vedske, klasične Grčke, perzijskog mazdaizma, preko stare Kine, Tibeta, hinduizma, budhizma, taoizma, rimske, keltske, germanske, staroslavenske do židovstva, kršćanstva i islama.

Zanimljivo je da se u mnogim modernim pregledima povijesti religija smanjuje obujam tekstova koji su posvećeni poznatijim vjerama – recimo židovstvu i kršćanstvu – dok se povećava onaj dio koji otkriva dosad manje poznate religije ili namjerno prešućivane odvojke. Spomenimo neskrivenu znatiželju što se u naše doba budi za mnoge podcijenjene pokrete iz prošlosti. Otud novi odjeljci u povijesti religija: o šamanizmu, yogi i tantrizmu, grčkim misterijama, platonizmu i mistici brojeva, alkemiji, hermetizmu, gnozi, židovskoj Kabali, kršćanskim herezama i muslimanskom sufizmu.

Inače, prednost obrazovanja posredništvom povijesti religija je u tome što će se đaci u njezinim sadržajima lakše snalaziti, jer su već prije u drugim školskim predmetima dovoljno upoznali opću povijest i način povijesnog mišljenja, pa će im uključivanja novoga znanja u staro biti mnogo bezbolnije. Nedostatak – posebice u našim prilikama potpuna neznanja i neupućenosti u vjerska pitanja – otkriva se u tom što će đaci morati učiti povijest religija, a da prethodno još ništa nisu ili čak krivo doznali o temeljnim pojmovima iz tog područja što će vjerojatno u prvo vrijeme izazvati goleme teškoće i jedva premostive nesporazume.

Drugi način priopćavanja znanja iz školskog predmeta religijske kulture može se nazvati pluralističkim. Đaci naime sad ne uče više povijest raznih religija nego se upoznavaju s pojavom religije kao nekim neotuđivim i samosvojnim čovjekovim iskustvom. No prilaz je tom iskustvu nužno višestruk. Zato religija postaje predmetom zanimanja mnogih znanosti: povijesti, sociologije, politologije, psihologije, filozofije, teologije, arheologije i filologije. Sve te znanosti – isključivo sa svojih motrišta – pokušavaju opisati događaj religije. U drugom dijelu pothvata obavlja se sabiranje svih prinosa posebnih prilaza religiji i traži sjedinjenje njihovih znanstvenih rezultata. Prednost se ovog pluralističkog uzroka ogleda u poticanju učenika da religiju počnu shvaćati kao sastavni dio općeljudske i narodne kulture koja se istražuje na znanstveni način, kao uostalom i svi drugi sastojci kulture. Marksizam je kulturu donekle uvažavao, ali je iz nje uvijek nasilno izdvajao i sustavno prešućivao vrednote religije; one kao

da nisu bile kulturne činjenice nego nezgode za kulturu. Stoga je red da upravo religija dobije dolično i primjereno mjesto u obzoru te kulture. Nedostatak pluralistička pristupa pak brzo će doći do izražaja u teškoćama istodobne primjene različitih metoda. Jer, teško je nadići procijep koji se davno povijesno otvorio između filozofije i teologije, s jedne strane, i sociologije i psihologije, s druge, a nastao kao posljedica starih ideoloških sukoba i svjetonazorskih neprijateljstava iz vremena prosvjetiteljstva.

Konačno, treći se način prenošenja znanja iz školskog predmeta religijske kulture oblikuje u tipološkom uzorku. Pobornici toga načina izričito izbjegavaju opis povijesnoga slijeda i jedino zagovaraju opis temeljnih pojmova iz svijeta religije. Stoga treba najprije početi s otkrivanjem i sređivanjem brojnih vanjskih oblika i vidljivih iskaza u kojima se religija redovno očituje. Tipologijska znanost skuplja golemu građu religijskih činjenica iz svih razdoblja, kultura i područja, ne obazirući se pritom na razvojne smjerove, posebne uvjete i funkcije u društvu. Jer, u svim se religijama susreću uvijek jednake pojave. Nema naime religije bez molitve, obreda, blagdana, žrtve, mistike, obraćenja, posvećenih osoba i vjerničkih zajednica, ali niti bez stanovitoga učenja o smrti, duši, zlu, dobru i vječnom životu. A to je upravo predmet izlaganja tipološkog uzorka.

Prednost toga tipološkog uzorka je u njegovoj pogodnosti da odmah i na vrlo učinkovit način uvede čak u složen predmet religijska obrazovanja, dok će njegova manjkavost izbiti na vidjelo kao nezbiljska općenitost spomenutih religijskih pojmova, s obzirom da u životu, primjerice, nema „obreda kao takvog“ nego samo katoličkog, pravoslavnog, islamskog ili hinduističkog. Zamke općenitosti i apstraktnog govora o religiji ovdje su dakako vrlo nazočni.

Toliko o trima načinima ili uzorcima prenošenja znanja iz školskog predmeta religijske kulture.

Kao i prvo pitanje o metodi, tako se i ovo drugo pitanje o odabiru samo jednog načina prenošenja znanja iz religijske kulture neće moći ostaviti bez odgovora jer su sva tri spomenuta pristupa religiji u tolikoj mjeri znanstveno

samostalna i u sebi suvisla da ih nije moguće istodobno koristiti. Neki izbor treba napraviti.

Na koncu i jedna primjedba glede nazivlja. U tekstovima što su dosad objavljeni spominje se izraz religiozna kultura, što je pogrešno. Jedino je S. Rendić – dobar poznavalac hrvatskog jezika – u „Glasu Koncila” ispravno nazvala taj predmet religijskom kulturom. Treba naime razlikovati religiozno od religijskog. Prvo je vlastito samo psihologiji i mistici jer se odnosi na subjektivno doživljavanje religije, dok se drugo više tiče objektivne strane i svih drugih vanjskih izričaja religije. Budući da je ovdje u pitanju kultura, točnije je govoriti o religijskoj nego religioznoj kulturi.

Jakov Jukić

GK, br. 38 – 23. rujna 1990. i

GK, br. 39 – 30. rujna 1990.